

4. ÜNİTE

Kamu Etiği ve İnsan Hakları

İnsan hakları asıl olarak ahlâkî/etik bir kavramdır; kamu etiğinin çerçevesini ise, insan hakları oluşturur. Bu ünite de öncelikle insan hakları kavramının felsefî (etik) temellerini ele alınmaktadır.

İNSAN HAKLARININ FELSEFİ TEMELLERİ

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi Amerika ve Avrupa'da kabul edilen uluslararası insan hakları sözleşmeleri yapılmıştır; Türkiye de, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin tarafı olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisini kabul etmiştir.

İnsan hakları kavramının kazandığı önem, insan hakları düşüncesini benimsediği iddiasında bulunan devletlerin temel eğitimden itibaren her alan ve aşamada insan hakları eğitimi verilmesi, vatandaşların insan hakları düşüncesinden ve bu düşüncenin iç hukuka yansıyan somut görünümünden haberdar edilmesi, kamu görevlilerinin sürekli insan hakları eğitimine tabi tutulması ile sonuçlanmıştır.

Kavramın sıkça dile getirilmesi, sıradanlaşması tehlikesini doğurmuş, buna bağlı olarak insan hakları bilgisi, bir haklar listesi ve bu haklara bağlanan ödevler ve yaptırımlar bilgisinden ibaret kalmaktadır; oysa İnsan hakları düşüncesi, ahlâkî iddialardan oluşur.

Tartışmalardan soyutlanarak ilkeler ve temeller düzeyinde yürütülecek bir insan hakları tartışması, hâlihazırdaki insan hakları karşıtlarının esasında insan hakları düşüncesiyle bir sorunlarının olmadığını yahut yönelttikleri eleştirilerin zayıf olduğunu gösterecektir.

İnsanların Hakları ve İnsan Hakları

İnsan hakları, kişilerin eylemlerine yön verme iddiasında olan ahlâkî talepler ve kurallardır. Günümüz demokratik devlet anlayışı, insan haklarını koruma kabiliyetiyle meşruiyet iddiasında bulunabilmektedir. Toplumun bütün üyeleri, insan hakları düşüncesinin ahlâkî taleplerinin muhatabıdır. Gerek sıradan vatandaş gerekse kamu görevlisi, insan hakları konusunu kendisine yabancı hukukî bir düzenleme konusu olarak değil, ahlâkî eylemlerinin bir parçası olarak görmek durumundadır.

İnsan Haklarının Gerekçelendirilmesi

İnsan haklarının dayanağı, çıkış noktası, sebebi; insan onurunun gereği olmasıdır. İnsan onuru, dolayısıyla insanın değerli oluşu varsayımı, insan türünün ayrıcalıklı özellikleriyle desteklenir.

Bu özelliklerin belki de üzerinde en çok durulan ikisi, insanın akıl ve vicdan sahibi olmasıdır. Nitekim BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilk maddesi, bu noktaya işaret eder: “İnsanlar akıl ve vicdana sahiptirler...”

Akla sahip olmanın bir başka görünümü olan ‘hür irade’ yahut tercihte bulunabilme imkânı da, insan onurunu destekleyen bir özelliktir. İnsan, özgür iradeye sahip bir varlık olarak hangi eylemde bulunabileceğine karar verebilmekte ve bu kabiliyeti sayesinde değer yargıları üretebilmekte, kültür inşa edebilmekte, medeniyet kurabilmekte, inşa ettiği kültürü ve bilgi

birimini gelecek nesillere aktarabilmekte ve bu sayede sürekli gelişme imkânı bulabilmektedir. Yeryüzünde bu özellikler, istisnai olarak insana aittir ve bu onu eşsiz ve değerli kılar.

Sayılan özellikler, tek tek insanlara ait özellikler olarak değil, insan türünün özellikleri olmak bakımından insan haklarının temelini oluşturur. Aklını kullanamayan bir akıl hastası, değer yargıları kuramamış bir çocuk veya henüz bir yüksek bir medeniyet kurumu inşa edememiş bir topluluğun üyesi bile olsa, insan, insan türünün üyesi olmak bakımından insan haklarının öznesi kabul edilir.

İnsan haklarını tanımış ve koruma altına almış olmak, bir devletin veya hukuk sisteminin ahlâken meşru sayılabilesinin de asgari koşuludur.

İnsan Haklarının Temel Özellikleri

İnsan onuru kavramının mantıksal sonuçlarıdır olarak insan haklarının birkaç özelliğini saymak gerekirse.

1. Evrensellik
2. Doğuşanlık
3. Mutlaklık
4. Vazgeçilemezlik

Evrensellik: İnsan haklarının evrensel olması, bir kişinin insan haklarından yararlanabilmesi için zaman ve mekân (coğrafya) sınırı veya koşulu aranmayacağı anlamına gelir.

Farklı kültürler insan haklarının yorumlanmasında ve detaylandırılmasında farklılık gösterebilir, ancak özü ve ana yapısı itibarıyla insan hakları evrenseldir.

Farklı kültürlerin ürettiği farklı değer yargısı sistemlerinin insan onuruna yüklediği anlamda farklılık yaratabileceği de bir gerçektir. Ancak bugün için yaygın olarak kabul edilen, farklı kültürlerin insan haklarının yorumlanmasında ve detaylandırılmasında farklılık gösterebileceği, ancak insan haklarının, özü ve ana yapısı itibarıyla evrensel olduğu yönündedir.

Doğuşanlık: İnsanlar, insan haklarına doğuştan sahiptir. İnsan haklarının kazanılması, toplumsal örgütlenme biçimlerinin veya devletin tanınmasına bağlı değildir.

Mutlaklık: Mutlak olmak, öncelikle, herhangi bir kayda ve şarta bağlanamamak anlamına gelir.

Bir insan hakkının sınırlanabilmesi, ancak hakkın somut durumda kullanılmasının bir başka kişinin insan hakkını ihlâl etmesi veya insan haklarının varlık şartlarını ortadan kaldıracak şekilde kullanılması halinde olanaklıdır.

İnsan haklarının sınırlanması, sınırlanmak suretiyle ihlâl edilmesi, ancak ve ancak aksi takdirde zarar görecektir insan onurunun kurtarılması için söz konusu olabilir.

Vazgeçilemezlik: Bir kişinin insan hakları talebinde bulunmayacağını söylemesi, insan haklarından vazgeçtiğini söylemesi, hiçbir kişi veya kurum için bu hakları ihlâl etme imkânı sağlamaz. Rızasıyla özgürlüğünü bir başkasına devrederek köle olmak isteyen kişi için yapacak bir şey yoktur; ama böyle bir kişiyi bile köle olarak kullanmak, insan hakkı ihlalidir. Böyle bir sözleşmeyi tanıyan ve koruyan bir hukuk sistemi, insan haklarına saygı göstermiyor demektir.

KAMU ETİĞİ VE İNSAN HAKLARI

Sistem, yani kurallar için temel oluşturan insan hakları, doğal olarak, kamu görevlilerini de insan haklarına saygılı davranmaya zorlayacaktır.

Günümüzde insan hakları tartışmasının merkezinde devlet vardır. Bu merkezde oluşun anlamı sadece devlete insan haklarının korunması konusunda ödev verilmesi değil, insan hakları ihlallerinin yegâne sorumlusu olarak devletin görülmesidir.

Kamu görevlilerinin devletin sahip olduğu gücü kullanarak insan haklarının en büyük ihlalcisi haline gelmesi, en acil insan hakları tartışmalarının devlet merkezli yürütülmesini haklı kılar niteliktedir.

Devletlerarasında yapılan insan hakları konulu uluslararası sözleşmeler, bu sözleşmelerin bir kısmının kurduğu bölgesel düzeydeki denetim mekanizmaları, devletlerin uluslararası alanda yükledikleri sorumluluğu yerine getirmek üzere ulusal düzeyde kurulan denetim ve yaptırım mekanizmaları, insan hakları düşüncesinin bir kamu ahlâkı olarak görülmesini mümkün kılmaktadır.

ADİL YARGILANMA HAKKI

Uluslararası Belgelerde Adil Yargılanma Hakkı

Bir ‘temel hak’ olmasa da, bütün diğer insan haklarının ve insan hakları olarak kabul edilmemekle birlikte gündelik hayatın devamı için önemli olan diğer hakların gerçekleştirilmesi için bir araç görevi de üstlenen ‘adil yargılanma hakkı’, öncelikle bağımsız mahkemeler eliyle, genel olarak da Adalet Bakanlığı vasıtasıyla hayata geçirilir.

1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin, 1966 ve 1976 tarihli BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Adil Yargılanma Hakkı başlıklarından yola çıkarak, adil yargılanma hakkının başlıca şu unsurlardan oluştuğunu söyleyebiliriz:

- a. Kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede yargılanma
- b. Silahların eşitliği ve çelişmeli yargı
- c. Duruşmada bulunma
- d. Susma hakkı
- e. Aleni yargılama
- f. Hukuka uygun deliller
- g. Gerekçeli karar
- h. Avukat ile temsil
- i. Yargıya müdahale edilmemesi
- j. Makul sürede yargılanma

Mahkemede Yargılanma Hakkı: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6/1. maddesinde, “herkesin, kişisel hak ve yükümlülükleri ile hakkındaki bir suç isnadının karara bağlanmasında, hukuken kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından (...) yargılanma hakkına” sahip olduğu hükmü yer almaktadır. Bir mahkemede yargılanma hakkı, mahkemeye başvurma hakkı ile mahkemenin yasayla kurulmuş olması unsurlarını içerir.

Bağımsız ve Tarafsız Yargılama: Yargı erkinin kullanılmasını sağlayan organları var eden de yine hukuk kurallarıdır. Dolayısıyla yargı bağımsızlığının yapısal ve kurumsal unsurlarından bahsetmek, bu unsurları hayata geçiren hukuk kurallarından bahsetmek anlamına gelir. Genellikle hiyerarşik bir yapı olarak tasavvur edilen kurallar, en tepede Anayasanın bulunduğu bir piramide benzetilir. Bizzat Anayasayla birlikte diğer hukuk kurallarının da yapılma ve değiştirilme usulü, yine Anayasada bulunur. Anayasa aynı zamanda bu kuralları yapacak, değiştirecek ve uygulayacak organları ve kurumları yaratır ve yetkilendirir.

Silahların eşitliği ve çelişmeli yargı: Yargılamanın hakkaniyetle yürütülmesi için, mahkeme önünde sahip olunan hak ve yükümlülük açısından tarafların eşit imkânlarla sahip olması gerekir. Silahların eşitliği adı verilen bu ilke çerçevesinde, davanın taraflarından birisi, iddiasını ortaya koymak ve delillerin değerlendirilmesini istemek bakımından diğer tarafa göre dezavantajlı konumda bulunmamalıdır. Çelişmeli yargı ilkesi ise, “bir davada tarafların, karşı tarafın sunduğu delil veya dosyada yer alan mütalaalar hakkında bilgi sahibi olma ve bunlar hakkında yorum yapma imkânına sahip olması” anlamına gelir.

Duruşmada bulunma hakkı: Duruşmada bulunma hakkı, aşağıda göreceğimiz aleniyet ilkesinin de gereği olarak, kişinin kendi davasının duruşmasına bizzat katılma imkânını içerir.

Susma hakkı: Susma hakkı, ceza davalarında sanığın kendi mahkûmiyetine yardımcı olmaya, kendi aleyhine beyanda bulunmaya veya delil vermeye zorlanmama hakkıdır. Ancak bu haktan yola çıkarak, susma hakkının mutlak olduğu da düşünülmemelidir.

Aleniyet İlkesi: Aleniyet, duruşmaların kamuya ve medyaya açık bir şekilde yapılması anlamına gelir. Asıl olan, ilk derece mahkemelerindeki duruşmaların aleni olmasıdır. İlke, sadece duruşmaların değil, mahkemenin verdiği kararın da aleni olmasını gerektirir.

Delillere ilişkin haklar: Ceza davalarında delillere ilişkin bir ilke, delillerin aleni olarak sanığın huzurunda mahkemeye sunulmasıdır. Böylece sanığın aleyhine sunulan delilleri öğrenmesi, değerlendirmesi ve savunma yapması imkânı sağlanmış olur.

Gerekçeli karar hakkı: Mahkemelerin verdikleri kararların gerekçeli olması beklenir. Hukukun gerçekten uygulanıp uygulanmadığı, kararın adil olup olmadığı, uzman hukukçular dışındaki kişiler açısından ancak bu yolla görülebilir.

Avukat ile temsil hakkı: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi md. 6/3©, hakkında suç isnadında bulunanların “kendisini bizzat veya seçeceği bir avukat aracılığıyla savunma; avukata ödeme yapabilmek için yeterli imkânı yoksa ve adaletin yararı gerektiriyorsa ücretsiz hukukî yardım alma” hakkını tanımaktadır.

Yargıya müdahale edilmemesi: Yargılamanın müdahalelerden arınmış bir şekilde sürmesi ve sonuçlanması, adil yargılanma hakkının gerçekleşmesi açısından önem taşır.

Makul Sürede Yargılanma Hakkı: Çok uzun süren yargılamalar, gerek tarafların gerekse kamuoyunun adalete olan güvenlerini sarsmaktadır. Yargılamanın ‘makul süresini kestirmek zordur. Dolayısıyla bu konuda ‘ortalama’ bir süre zikretmek mümkün değildir. ‘Makul süre’, her davanın kendine has koşulları içerisinde değerlendirilmek durumundadır.